

Шоқатова А.Қ.,
Беделова Г.С., Нұсқабай П.Н.

Пуатье түбіндегі шайқас

Тур түбіндегі шайқас (Пуатье түбіндегі шайқас деген атпен, араб деректеріндегі шахидтер когортасының шайқасы атымен белгілі) Франк корольдігі мен сол кезде тәуелсіз болған Аквитания шекарасынан алыс емес жерде, Тур қаласының маңында 732 жылдың 10 қазанында болды. Шайқаста Франк майордомы Карл Мартелл бастаған күш пен Омейяд халифатының әл-Андалусия генерал-губернаторы Абдур-Рахман ибн Абдаллах басқарған әскер күштері қақтығысты. Шайқас нәтижесінде Абдур-Рахман ибн Абдаллах қаза табады, Франктер жеңіске жетіп, өз ықпалын әрі оңтүстікке қарай таратады. Шайқастың нәтижесін – Құдайдың Карлға деген рақымы ретінде көрсеткен IX ғасыр хроникалары, оған «Молот» (Martelus) деген ат берген. Бізге дейін жеткен деректерден шайқастың дәл болған жерін, шайқастағы адам санын және басқа да детальдарды нақты анықтау мүмкін емес. Бірақ, аңызға сәйкес франктер шайқасты кавалериясыз ұтып алған.

Түйін сөздер: шайқас, франктер, арабтар, франк әскерлері.

Shokatova A.K.,
Bedelova G.C., Nuskabay P.N.

Battle of Poitiers

Battle of Tours, also known as the Battle of Poitiers occurred on October 10 in 732 year in the vicinity of the city of Tours, near the border between the Frankish kingdom and then independent Aquitaine. In the battle faced franksuie forces under the leadership of Avstraziyan mayor of the palace of Charles Martel and the Arab forces of the Umayyad Caliphate under the command of Abdur – Rahman ibn Abdullah, Governor General of Al – Andalusia. The Franks won in the battle, Abdur – Rahman ibn Abdullah was killed, and Martel subsequently disseminated their influence further to the south. Chronicles of the IX century, interpreted the battle as a sign of God’s favor to Charles, gave him the nickname « Hammer » (Martelus). Details of the battle, including its exact location and the number of fighting can not be inferred from the surviving sources; although, according to legend, the Frankish troops won the battle without cavalry.

Key words: battle, franks, Arabs, frank army.

Шоқатова А.Қ.,
Беделова Г.С., Нұсқабай П.Н.

Битва в Пуатье

Битва при Туре, также известная как Битва при Пуатье, произошла 10 октября 732 года поблизости от города Тура, недалеко от границы между Франкским королевством и тогда независимой Аквитанией. В битве столкнулись франкские силы под руководством Австрийского майордома Карла Мартелла и арабские силы Омейядского Халифата под командованием Абдур-Рахмана ибн Абдаллаха, генерал-губернатора аль-Андалусии. Франки одержали победу, Абдур-Рахман ибн Абдаллах был убит, а Мартелл распространил впоследствии своё влияние дальше на юг. Хроники IX века, трактовавшие исход битвы как знамение Божьего благоволения к Карлу, дали ему прозвание «Молот» (Martelus). Детали битвы, включая её точное место и численность сражавшихся, не могут быть установлены из сохранившихся источников; хотя, согласно легенде, франкские войска выиграли битву без кавалерии.

Ключевые слова: битва, франки, арабы, франкские войска.

ПУАТЬЕ ТҮБІНДЕГІ ШАЙҚАС

Тур түбіндегі шайқас (Пуатье түбіндегі шайқас деген атпен, араб деректерінде шахидтер когортасының шайқасы атымен белгілі) Франк корольдігі мен сол кезде тәуелсіз болған Аквитания шекарасынан алыс емес жерде, Тур қаласының маңында 732 жылдың 10 қазанында болды. Шайқаста Франк майордомы Карл Мартелл бастаған күш пен Омейяд халифатының әл-Андалусия генерал-губернаторы Абдур-Рахман ибн Абдаллах басқарған әскер күштері қақтығысты. Шайқас нәтижесінде Абдур-Рахман ибн Абдаллах қаза табады, Франктер жеңіске жетіп, өз ықпалын әрі оңтүстікке қарай таратады. Шайқастың нәтижесін – Құдайдың Карлға деген рақымы ретінде көрсеткен IX ғасыр хроникалары, оған «Молот» (*Martelus*) деген ат берген. Бізге дейін жеткен деректерден шайқастың дәл болған жерін, шайқастағы адам санын және басқа да детальдарды нақты анықтау мүмкін емес. Бірақ, аңызға сәйкес франктер шайқасты кавалериясыз ұтып алған [1; с. 366].

Аталған шайқас жөнінде деректерде былай дейді: «Сол жылы Карл, Гаскониде тираниялық түрде билікті өз қолына алып алған принцепс Эдқа қарсы соғысты жалғастырады.

Келесі жылы (христос туылғанының 732 жылы) Аквитания герцогі Эд, өзінің жеңілгеніне және күшінің таусылғандығына көзі жетіп, өзінің Отанын Карлдан қорғау үшін, көмекке жанжал халық сарациндерді шақырады. Өздерінің королі Абдираманмен олар Гаронна арқылы өтіп, Бордоға жақындайды; сол жерде олар шіркеулерді өртейді, көптеген христиандарды өлтіреді де, Пуатьеге қарай жылжиды. Олар қасиетті Иларий базилигін өртеп жіберіп, әрі қарай қасиетті Мартин аббатығын талқандауға бар пәрмендерімен ұмтылады. Оларға қарсы принцепс Карл Пуатье қаласының қасында әскерін тізіп, Христосты көмекке шақырып шабуыл жасайды.

Ол мүліктерге ие болып, Құдайға алғысын білдіреді; Сол кезде бүткіл Аквитанияны жеңген ол жеңіспен өз жеріне оралады» [2].

Карл Мартеллді христиандықтың қамқоршысы ретінде бейнелеген жылнамаларға жүгінген тарихшылар XX ғасырға дейін, бұл шайқасты исламға қарсы шешуші тойтарыс ретінде қарастырды.

XVIII-XIX ғасырдың тарихшыларының көп бөлігі, айта кетер болсақ Гиббон Пуатье шайқасын «Еуропадағы мұсылмандардың жылжуының ең ірі шайқасы» – деді [3; с. 166]. Леопольд фон Ранке Пуатье шайқасын «Дүние жүзі тарихындағы ең маңызды бұрмалы кезең» – деп есептеді [4].

Қазіргінің көптеген тарихшылары Пуатье шайқасын омейядтардың тарихтағы ең қанды қырғыны деген байламға келеді. Батыс Еуропада франктер өктемдігінің орнауы континент тағдырына өзгеріс әкелді [5].

Омейядтар Еуропада 20 жыл соғыс жүргізді, 711 жылы Пиреней түбегіндегі вестготтар корольдігін жайлап алудан басталып, бұрынғы Рим империясының провинциясы Галлия жеріне дейін созылды. Омейядтар әскері солтүстікте Аквитания мен Бургундияға жетті. Кейбір тарихшылар Мартеллдің жеңісін Еуропада омейядтықтардың үстемдігіне тоқтау жасады және христиандықты сақтап қалды деп есептейді [6]. Ал, басқалары шайқасты ешқандайда өтпелі кезең болмағанын, тек сол жердегі жаулап алушылардың жеңілісі ғана болды дегенге келеді [7].

Тур түбіндегі шайқастың нақты болған жері белгісіз. Осы уақытқа дейін жеткен мұсылман және еуропалық деректер кейбір тұстарында сәйкес келсе, басқа жерлерінде бөлініп кетеді. Көп тарихшылардың ойынша, екі жақтың әскері Тур мен Пуатье арасында Клен және Вьена өзенінің тоғысында кездеседі.

Екі әскердің саны да белгісіз. Ерте мұсылман деректері Омейядтар әскерінің саны 80 мыңнан асқан деп хабарлайды. 1999 жылы Пол К. Дэвис өзінің еңбегінде араб әскерлерінің саны 80 мың, франк әскерлерінің саны 30 мың болған деп көрсетеді де, қазіргі тарихшылар Омейядтар күшін 20-80 мыңға шығарып отырғанын да айтып кетеді [5; 105]. Эдуард Шонфилд (оған дейінгі араб жауынгерлерінің саны 60-400 мың болды, франктер 75 мыңға жуық деген пікірден бас тартып) былай дейді: «Омейядтар әскерінің санын 50 мыңнан аса деп көрсету жабдықтау жағынан қарағанда шындыққа сай келмейді» [1]. Тағы бір әскери тарихшы Виктор Дэвис Хансонның болжауынша, екі әскер саны да 30 мыңға жуық, шамамен бірдей болған дегенді айтады [8]. Қазіргі тарихшылар ортағасыр тарихшыларына қарағанда дәлірек болуы да мүмкін, өйткені қазіргі мәліметтер адамдар мен жануарларды жабдықтау үшін материалды-техникалық мүмкіндіктерді ескеруге негізделіп отыр.

Дэвис және Хансон, екі әскер де жақын

аймақтардан азық-түлікпен жабдықталу керек еді, өйткені оларда тиімді шаруашылық қоймалары болмаған деп көрсетеді. Ұрыс кезінде екі әскер де неше жауынгерін жоғалтқандары да белгісіз, бірақ кейінгі хроникаларда, Мартелл шамамен 1500 жауынгер, Омейядтар 37,5 мың адамға дейін жоғалтқандығы айтылады [8]. Бірақ тура осы мәліметтер Liber Pontificalis еңбегінде кездеседі, онда Тулуза түбінде (721) герцог Эвдон (Эда) Аквитанский жеңісі жөнінде айтылған. Павел Диакон өзінің Historia Langobardorum (785 ж. жазылған) еңбегінде, Liber Pontificalis бұл мәліметтерді Тулуза түбіндегі Эвдон жеңісіне қатысты айтылғандығы (Карл Мартелл Эвдонмен бірге соғысқандығы) белгілі, ал одан кейінгі авторлар, мүмкін «Фрадегар Жалғастырушыларының ықпалымен, сарациндердің шығындарын тек Карл Мартеллдің еңбегі етіп көрсеткен және шайқасты да тек Пуатье түбінде болғанын» айтады [9; с.85]. VIII ғасырдың ортасында жазылған Vita Pardulfi, шайқастан кейін Абдэль Рахман әскери күштері Лимузен арқылы әл-Андалусияға қарай өздеріне қарудың күшімен жол салған, яғни олар Фрадегар Жалғастырушылары айтқандай соншалықты әскери шығынға ұшырамаған болу керек [9; с. 88].

Испанияға, артынан Галлияға шапқыншылықты Омейядтар әулеті басқарды. Турдағы шайқас кезінде омейядтар халифаты мықты әскери күшті пайдаланды. Омейяд әулеті тұсында халифат шекарасы біраз өсті. Мұсылмандар VII ғасырдың соңында Тарик ибн Зиада қолбасшылығымен Солтүстік Африка мен Парсы жерінен өтіп, Гибралтар бұғазынан өтіп, Пиреней түбегіне әмірлігін орнатты. Ал әскерінің екінші бөлігі Синд жерін қазіргі Пәкістанды ұстап отырды. Омейядтар империясы көп халықтың басын қосқан үлкен мемлекетке айналды. Омейядтар екі үлкен мемлекет: Сасанидтер империясын талқандап, өзінің құрамына қосып алды және Византияның көп бөлігін өзіне қаратты, яғни Сирия, Армения, Солтүстік Африканың үлкен бөлігін қосып алды. Тек Омейядтардың соңғы әулеті тұсында 739 жылы Лев III Исавр Акраион шайқасында Анатолияны аман алып қалды.

Әл-Андалусия билеушісі әл-Самха ибн Малик басқарған Омейядтар әскерлері 719 жылы Септиманияны жаулап алды. 720 жылы әл-Самх өзінің астанасын Нарбонна етіп жариялайды, олар оны Арбу-на деп атады. Нарбонна портына түгел ие болып алған арабтар енді басқа, әлі де визиготтар графтарының бақылауында отырған Але, Безье, Агд, Лодев, Магелон және Ним қалаларын да жаулап алады.

Герцог Эд Аквитанский арабтардың әл-Самха ибн Малик басқарған әскердің Тулузадағы қоршауын кенеттен шешкеннен кейін, Аквитанияға арабтардың жорығы уақытша тоқтап қалады. Бұл ұрыста әл-Самха ибн Малик қатты жараланып, қайтыс болады. Бірақ бұл жеңіс арабтардың Галлияға жорығын тоқтатпады, Нарбоннада мықтап тұрақтанған олар, теңіз арқылы барлық керек-жарақтарын ала отырып күштерін солтүстікке қарай жұмсайды да, 725 жылы Бургундиядағы Отёнға дейін жетеді.

Оңтүстікте Омейядтар жағынан, солтүстікте Франктерден қауіптенген Эвдон 730 жылы берберлік әмір Осман ибн ниссамен одақтасады. Оны франктер Мунуза деп атаған, кейін Каталония деп аталған жерлердің вице-губернаторы. Одақты нығайту үшін Мунузаға Эданың қызы Лампагия қалыңдыққа беріледі, осымен арабтардың да Пиреней арқылы Эданың оңтүстік жақтарына шабуылдары тоқтатылады. Бірақ келесі жылы Осман әл-Андалусияның билеушісі Абд әл-Рахманға қарсы шығады. Абд әл-Рахман бұл істі тез шешіп, енді бар қаһарын Эдаға қарсы шашады. Еуропаны Пиренейден солтүстікке қарай жаулап алу үшін Абд әл-Рахман араб кавалериясының зор күшін, берберлердің жеңіл кавалериясын, сонымен қатар халифаттың барлық провинцияларындағы әскерлерін жинайды. Герцог Эд өзінің әскерін Бордода жинайды, сол жерде оны арабтар тасталқан қылып қиратып, Бордоны тонайды. 754 жылғы Мосарабтық хроникада, Гаронна түбінде христиандардың қырғынға ұшырағаны айтылған, онда былай делінеді: «*Solus Deus numerum morientium vel pereuntium recognoscat*», (Қаза болғандардың санын бір Құдайдың өзі біледі) [10]. Осыдан кейін Омейядтардың атты әскерлері Галлияның бұл ауданын түгелімен ойран қылады, жылнамашылар ол жөнінде былай деген: «Мұсылмандар таулар, төбелер, далалар арқылы өтіп, франк жерлерінің түкпіріне дейін жетіп, ойрандатты, Гаронаға келген Эдтың өзі әрең қашып құтылды» [10].

Жеңілістен кейін Эвдон франктерден көмек сұрайды. Карл Мартелл көмекті тек Эвдон франктердің үстемдігін мойындағанда ғана көрсететіндігін білдіреді.

Арабтар франктердің әскери күшімен таныс болмаған болу керек. Олар герман тайпаларына, соның ішінде франктерге де қызығушылық танытпаған, араб хроникалары, сол кезеңнің тарихи іс-қағаздарында, франктердің қуатты әскери күш екендігі Тур маңындағы шайқастан кейін ғана жазыла бастаған.

Мұнымен қоса арабтар солтүстікте барлау жұмыстарын да жүргізбеген болу керек, егер жүргізген жағдайда Карл Мартеллдің 717 жылдан бастап Еуропада жүргізіп келе жатқан үстемдігін байқаған болар еді.

11 жыл бұрын Тулуза түбінде үлкен жеңіске жеткен Эвдон, неге Бордо түбінде және Гаронна маңында жеңіліске ұшырады деген сұраққа, әскери көзқарас тұрғысынан жауап беру оңай. Тулуза түбінде Эвдон өзіне-өзі тым сенімді, дайындықсыз болған жауды кенеттен алды. Эвдон, қорғаныс құрылыстарының бәрі ішкі жаққа бағытталған қарсыластарына сырт жақтан соққы береді. Оның үстіне арабтардың негізгі күші жаяу әскерден тұрған, ал атты әскерлерін олар уақтысында жұмылдыра алмаған. Әл-Андалусия тарихының аудармасын жасаған Каринтиядан шыққан Герман деген жазушының айтуынша, Эвдон қоршауды сәтті ұйымдастырған, сол арқылы андаусызда қалған қарсыластарын күйреткен.

Ал Бордо мен Гаронна түбіндегі шайқастарда арабтардың әскерлері негізінен кавалериядан тұрды, шайқасқа да олар дайын болды. Оның үстіне, Эвдонның атты әскерлерінде (сол кездегі барлық еуропалық әскерлерде солай) үзеңгілер жоқ болғандықтан, ауыр атты әскері де болмады. Оның армиясы түгелімен жаяу әскерден тұрды. Арабтардың ауыр атты әскерлері христиандардың жаяу әскерін бірінші қақтығыста-ақ талқандайды, содан кейін жеке-жеке тағы да соққы береді.

Одан кейін жаулап алушылар оңтүстік Галлияны ойсыратуды жалғастырды. Фредегар хроникаларын жалғастырушылардың мәліметтеріне сәйкес, олардың оңтүстік Галлияға жылжуының себебі, қасиетті Мартиннің тур аббаттығының байлығы болу керек [11]. Осыны естіген Австризия майордомы Карл Мартелл әскер жинап, күтпеген жерден араб әскеріне тап беру үшін ескі Рим жолдарын айналып өтіп оңтүстікке жылжиды. Ол фалангыны пайдалануды ұйғарғандықтан, шайқас алаңын таңдау қажет болды. Оның жоспарының сәттілігі – орманды биік жазық жерді тауып, адамдарын керек жерге тиімді орналастырып, мұсылмандарды шабуыл жасауға мәжбүрлеу, яғни тұтқиылдан шабуыл жасауға байланысты болды.

Сонымен, мұсылмандар әскері Карл Мартеллдің қақпанына түседі. Араб деректеріне қарағанда, атты әскердің кез келген соққысына төтеп беру үшін франктер шаршы түрінде ағаштар арасына және төбелерге орналасады.

Жеті күн барысында екі жақ әскерлері де бетпе-бетке түспей, шамалы қақтығыстарға

ғана түседі. Арабтар негізгі қолды күтумен болды, көп ұзамай олар да жеткенімен, бірақ бұл да айтарлықтай нәтиже әкелген жоқ. Оның үстіне Абд әл-Рахман жаудың әскер санын да бағалай алмады, себебі Мартелл оны жасыру үшін орманды пайдаланды. Мартеллдің ұрыс орнын таңдауы да дұрыс келді, өйткені мұсылмандардың ауыр қаруланған атты әскері шабуыл жасау үшін көп кедергілерден өтуі қажет еді.

Аң терілерін жамылған франктер суыққа төзімді болды, сонымен қатар сол өңірлерді де жақсы білді. Ал арабтарда суықтан қорғану үшін шатырлары болғанымен, солтүстіктен келген Еуропа қысына ол жарамсыз болып шықты. Франк әскерлерінің саны өздерінікіне қарағанда басымырақ деп ойлаған арабтар, бірінші болып шайқасқа да түскілері келмеді. Араб қолбасшысы франктерді тосқауылдан ашық алаңға шығарғысы келді, сонда атты әскерге ұрысқа түсу ыңғайлы болатын, ал франктер керісінше олардың өрге қарай шығуын қалады. Бұл бірін-бірі күту ойынын Мартелл жеңіп алды: шайқас жетінші күні басталды, Абд әл-Рахман жақындап келе жатқан қақаған қыстың уағына түсуді жөн көрмеді.

Кавалериясының тактикалық басымдылығына сенімді болған Абд әл-Рахман, оны ұрысқа қайта-қайта жіберді. Бірақ оның бұл сенімі бекер болып шығады.

Қатаң тәртіпті сақтаған франк жаяу әскері бірнеше дүркін соққыға шыдады, дегенмен деректерде араб кавалериясы франк отрядтарынан жасалған шаршыны әлденеше рет жарып өткендігі жайлы да айтады.

Мартеллдің әскерлері сол кезде мүмкін емес жетістікке жетті: жаяу әскер омейяд кавалериясын жеңді. Пол Дэвистің айтуынша, Мартелл әскері қатаң тәртіпке бағынған жауынгерлерден тұрған, сонымен бірге халық жасақтарын азық-түлік жинауға, яғни әскерді жабдықтауға пайдалануы дұрыс қадам болғанын айтады [5; с.105].

Фалангіге кірген араб әскерлері Мартеллді өлтіруге тырысады, бірақ оны жан-жақтан қоршаған вассалдары бұған жол бермейді. Франк тарихшыларының айтуынша, ұрыстың ең қызған кезінде, араб әскерлерінің арасында, франк барлаушылары арабтардың Бордо түбінде соғыстан түскен олжасын тонауда деген лақап жүреді. Араб әскерлерінің бір бөлігі шайқас алаңын тастап, табыстарын қорғау үшін лагерге қайтады. Мұсылман әскерлерінің шайқас үстінде қалған тобына, бұл жаппай артқа шегіну

болып көрінген болу керек. Мұсылман деректеріне сәйкес, шайқастың екінші күні (франк деректерінде шайқас тек бір күнге ғана созылған), Карл жіберген барлаушылар лагерді тонауын бастайды.

Осыған қарағанда, Карл барлаушыларды мұсылмандардың лагеріне әдейі хаос орнату үшін жіберген болу керек. Мартелл бұл мақсатына қол жеткізеді. Араб және батыс деректері бірауыздан, қашқан әскерді тоқтатуға тырысқан Абд әл-Рахман қоршауда қалып содан қаза табады дегенді айтады. Франктер шайқастың ертеңгі күнін ойлап, фалангілерін орнына келтіреді.

Келесі күні арабтар шайқас алаңына келмейді, ештеңеден хабары жоқ франктер олардың бұл қадамын айла-әрекет деп ойлайды. Тек барлау жұмыстарынан кейін ғана арабтар түн жамылып, лагерлерін тастап, Пиреней жартыаралына қайта оралғандығы анықталады.

Сонымен, шайқас ұзақ емес, қарқынды, маңызды болды. Бұл болжамды растайтын дәлелдер аз емес. Ең алдымен бізді араб авторлары қолдайды. Олар атаған шайқастың орны – «нанымы (ислам) үшін азап шегушілер жолы» – әлбетте, жай ғана қақтығыс екенін емес, Ибн Идари атағандай дін үшін мерт болғандардың санының көптігін көрсетеді. Әл-Маккари бұдан да кесімді шешім айтады: «Ашынған жолбарыстай олар қан төгіп, тонады, осылары үшін Алланың қарғысына ұшырады» [12].

Осы жерде тағы бір сәйкестік бар. Хроникалардың бір анонимді авторы (бұл хроникадан тек бірнеше фрагменттер ғана қалған) былай деп жазады: «Періштелер мен аруақтар бұл қорқынышты ұрысқа төбеден қарады», ал бір араб прозаигі былай дейді: «Бұл оқиға болған жазықтықты өте бере, сол жерде табынып жатқан періштелердің қанаттарының сыбдырын естуге болатын еді, онда қасиетті өлімге басын қиып, мәңгілікке көз жұмғандар көп...» [12].

Бұл, шайқастың жай ғана қақтығыс еместігін білдіретін пікірлердің бір жерден шығуының көрінісі деуге болады. Осындай ортақтықты бір уақытта, біреуі Кордовада немесе Толедода, екіншісі Парижде өмір сүрген Аноним мен Хильдебрандтың әңгімелерінен көруге болады.

Бірақ осымен ғана тоқталсақ, біздің дәлелдер сенімсіз болар еді. Карл әскерінің басына да өзі тұрады және ол үшін алдымен Германиядағы соғысын тоқтатады. Бұл әрине, оның шекарасына төнген қауіпті шешу үшін жасалған маңызды қадам. Егер елдің тыныштығын бір топ тонаушылар ғана бұзған болса, ол ондай шешім қабылдамайтын еді. Себебі дәл сол уақытта

Карлдың барлық күші мен назары герман жерлеріне аударылған болатын. Хлодвигтан бастап меровинг корольдары, бұрын Рим императорлары сияқты, германдықтарға қатысты қорғаныс позициясын ұстанды. Карл осы дәстүрді сақтап, ол тынымсыз халықтарды ұстап тұру үшін, олармен үнемі соғысып отырды. Мұндай ойлар, бастап қойған соғысты неліктен тоқтатып қойғандығын дұрыс бағалауға мәжбүрлейді, яғни ол соғыстан да күшті қауіпті бетпе-бет қарсы алуды жөн көргендігін көрсетеді. Оған қоса, ол адамдарды әскери қызметке шақыру жөнінде жарлық шығарған. Эд Аквитанскийдің Карлға алып келген хабары да жақсы болған жоқ, сондықтан ол Карлға бас иіп басшылықты оған береді. Осы жәйттердің бәрін ескерсек, жағдай күрделі болды деуге тұрады.

Сондай-ақ зерттеуші Берль қолдайтын тағы бір аргумент бар, ол шайқас орнында оссуарий, қорымдар мен молалардың жоқтығы: «Ол жерде археологтар қазба жұмыстарын жүргізді ме, Құдай білсін!» – дейді ол [13]. Бұл жерде ешкім, ешқашан мұқият қазба жұмыстарын жүргізбеген. Ұзақ уақыттар бойы зерттеулерді жергілікті әуесқойлар ғана жүргізген. Олар тапқан көптеген сүйектердің ішінен қаза болған әскерлердің сүйектерін табу мүмкіндігі белгісіз. Рене Луи жасаған зерттеулерге сенсек (ол Пуатье тарихы жөнінде актілерде, меровингтік бейіттерді зерттеу туралы жазған) – ол пайдасыз әуре. Рене Луи былай дейді:

«Шынымен, ортағасырларда шайқастан кейін қаза болған жауынгерлерді жерлеу қалай жүрді? Көз алдына елестетіңіздер, әс-

кербасшылар, княздер, ірі жериеленушілер арасында айырмашылықтар болды, олардың денелерін туыстары, вассалдары мен құлдары алысқа, монастырлар мен шіркеулерге құрметпен жерлеу үшін алып кетіп отырды, ал ортақ қабірлер мен оссуарийлерде бір-біріне тығыз жерленген қатардағы жауынгерлер немесе төменгі шендегі әскерлер қалды. Апай-топай, ретсіз көмілген денелер ұзақ уақыт сақтала алмайды. Сондықтан да, бірнеше рет болған қазба жұмыстарына қарамастан, ортағасырлық шайқастардың белгілі біреуіне қатысты қабірлер бірде бір рет табылмаған. Менің ойымша, олар ешуақытта табылмайды да, себебі олар болған да емес. Ол уақытта ешкім соғыста әрбір қаза болған жауынгерге қазіргідей қабірлер жасауды қамтамасыз еткен жоқ. Ортағасырларда ондай жерлеулердің бар болғанын болжау, анахронизмге түсу деген сөз. Осы көзқарас тұрғысынан қарағанда, *Песнь о Роланде* (Ронсевальдық аңғарда жауынгерлердің қабірін сипаттайды), менің болжауымша, XI ғасырда, оған дейін де, одан кейін де осы жағдайда қандай әрекеттер жасалғаны жөнінде көріністі жақсы береді. Карл басқарған француздар ұрыста қаза тапқан, қару ұстаған жолдастарының денесін жинап ортақ қабірге көмеді де, епископтар, аббаттар, монахтар, дін қызметкерлері олардың күналарын жіберіп ырымын жасайды» [13].

Сонымен, шайқасқа қатысты көптеген мәтіндер, оның маңыздылығы жөнінде әсер қалдырады және жиырма ғасыр бойы ең көрнекті тарихшылар осы шайқасқа қатысты қателесті дегенге сену де қиын.

Әдебиеттер

- 1 Schoenfeld, Edward J. (2001). *Battle of Poitiers*. In Robert Cowley and Geoffrey Parker (Eds.). (2001). *The Reader's Companion to Military History* (p. 366). Houghton Mifflin Books. ISBN 0-618-12742-9. – Шонфилд, 2001. – С. 366.
- 2 *Fragmentum chronici fontanellensis* // M. G. H. SS. T. VII. P. 301-304. (Здесь мы выставляем оглавления томов серии *Monumenta Germaniae Historica*) (Фонтанель хроникасы, шамамен 834 жылы қайтыс болған белгісіз автормен жазылған, дерек).
- 3 Gibbon, Edward *The Battle of Tours, Decline and Fall of the Roman Empire* Упадок и падение Римской империи Эдуарда Гиббона, Глава LII.
- 4 Ранке, Леопольд Фон. «История Реформации», т. 1, 5.
- 5 Davis, Paul K. (1999) «100 Decisive Battles From Ancient Times to the Present» ISBN 0-19-514366-3 Дэвис, 1999, с. 106.
- 6 Oman, Charles W. (1960). *Art of War in the Middle Ages A. D. 378–1515*. Cornell University Press. ISBN 0-8014-9062-6
- 7 Cowley, Robert and Parker, Geoffrey (Eds.). (2001). *The Reader's Companion to Military History*. Houghton Mifflin Books. ISBN 0-618-12742-9 Коули и Паркер, 2001, с. xiii.
- 8 Hanson, Victor Davis. *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power*. Anchor Books, 2001. Published in the UK as *Why the West has Won*. Faber and Faber, 2001. Хансон, 2001, с. 141.
- 9 Fouracre, Paul (2000). *The Age of Charles Martel*. Pearson Education. ISBN 0-582-06476-7 Фуракр, 2002, с. 87, цитата из *Vita Eucherii* под ред. В. Левисона, *Monumenta Germani, Historica, Scriptorum Rerum Merovingicarum VII*, с. 46-53, гл. 8, с.

49-50; *Gesta Episcoporum Autissiodorensium*, выдержки под ред. Г. Вайтца, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XIII*, с. 394–400, гл. 27, с. 394.

10 Wolf, Kenneth Baxter (2000). *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*. Liverpool University Press. ISBN 0-85323-554-6 Вольф, 2000, с. 145.

11 Riche, Paul (1993). *The Carolingians: A Family Who Forged Europe*. University of Pennsylvania Press. ISBN 0-8122-1342-4 Ричи, 1993, с. 44.

12 Davis, Paul K. (1999) «100 Decisive Battles From Ancient Times to the Present» ISBN 0-19-514366-3 Дэвис, 1999, с. 106.

13 Девиосс Жан, Руа Жан-Анри. Битва при Пуатъе (октябрь 733 г.). Перевод А.В. Саниной. – СПб.: Евразия, 2003. – 288 с.

References

1 Schoenfeld, Edward J. (2001). *Battle of Poitiers*. In Robert Cowley and Geoffrey Parker (Eds.). (2001). *The Reader's Companion to Military History* (p. 366). Houghton Mifflin Books. ISBN 0-618-12742-9 Shonfield, 2001, s. 366.

2 Fragmentum chronici fontanellensis // M. G. H. SS. T. VII. P. 301-304. (Zdes my vystavlyaem oglavljeniya tomov serii *Monumenta Germaniae Historica*) (Fontanel' xronikasy, shamamen 834 zhyly kaitys bolgan belgisiz avtormen zhazylgan, derek).

3 Gibbon, Edward *The Battle of Tours, Decline and Fall of the Roman Empire* Upadok I padenie Rimskoi imperii Eduarda Gibbona, Glava LII.

4 Ranke, Leopold Fon. «Istoriya Reformasii», t. 1, 5.

5 Davis, Paul K. (1999) «100 Decisive Battles From Ancient Times to the Present» ISBN 0-19-514366-3 Devis, 1999, s. 106.

6 Oman, Charles W. (1960). *Art of War in the Middle Ages A. D. 378–1515*. Cornell University Press. ISBN 0-8014-9062-6 Oman, Charles W. *Art of War in the Middle Ages A. D. 378–1515*. – P. 167.

7 Cowley, Robert and Parker, Geoffrey (Eds.). (2001). *The Reader's Companion to Military History*. Houghton Mifflin Books. ISBN 0-618-12742-9 Kouli I Parker, 2001, s. xiii.

8 Hanson, Victor Davis. *Carnage and Culture: Landmark Battles in the Rise of Western Power*. Anchor Books, 2001. Published in the UK as *Why the West has Won*. Faber and Faber, 2001. Xanson, 2001, s. 141.

9 Fouracre, Paul (2000). *The Age of Charles Martel*. Pearson Education. ISBN 0-582-06476-7 Furakr, 2002, s. 87, sitata iz *Vita Eucherii* pod. red V. Levisona, *Monumenta Germani, Historica, Scriptores Rerum Merovingicarum VII*, s. 46-53, gl. 8, s. 49-50; *Gesta Episcoporum Autissiodorensium*, vyderzhki pod red. G. Vaitsa, *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XIII*, s. 394–400, gl. 27, s. 394.

10 Wolf, Kenneth Baxter (2000). *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*. Liverpool University Press. ISBN 0-85323-554-6 Vol'f, 2000, s. 145.

11 Riche, Paul (1993). *The Carolingians: A Family Who Forged Europe*. University of Pennsylvania Press. ISBN 0-8122-1342-4 Richi, 1993, s. 44.

12 Davis, Paul K. (1999) «100 Decisive Battles From Ancient Times to the Present» ISBN 0-19-514366-3 Devis, 1999, s. 106.

13 Devioss Zhan, Rua Zhan-Anri. Bitva pri Puat'e (oktyabr' 733 g.). Pervod A. V. Saninoi. – SPb.: Evrazia, 2003. – 288 s.